

УДК 94(477):94(47).084.9:331.105.44

Концур В.В., Горлівський державний педагогічний інститут іноземних мов

Концур Вікторія Володимирівна (1975 р.н.). Закінчила Горлівський державний педагогічний інститут іноземних мов у 1999 р. Аспірантка кафедри вітчизняної та зарубіжної історії Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов. Тема наукової роботи – діяльність профспілок України в період хрущовської “відлиги”.

“Червоні кутки” в контексті ідеологічної діяльності профспілок (середина 50-х – середина 60-х рр. ХХ ст.)

Статтю присвячено дослідженняю однієї з форм діяльності профспілок України під час хрущовської “відлиги” – “червоних кутків”. На основі архівних матеріалів та документів розглядається їх роль в ідеологічній та організаційній роботі профспілок на виробництві. Автор доводить, що “відлига” була латентною формою тоталітаризму.

The present article centers on one of the forms of Ukrainian trade-unions' activity – “Red Comers” – during the period which is known as “the Thaw”. Using archival material and documents the author studies the role of “Red Comers” in the ideological and organizational activity of trade-unions in industry. The author of the present work proves that “the Thaw” was a latent form of the totalitarian system.

Становлення та розвиток молодої Української держави викликав широкі демократичні перетворення, які охопили всі ланки політичної системи, включаючи й професійні спілки. Однак, незважаючи на принципову зміну їх функціональних завдань, вони так і не стали активними захисниками інтересів широких верств трудівників. Серед причин цього стану особливо виокремлюється сила традиції, прихованої в суті їх попередників – тоталітарних профспілок, які знаходились у повному підпорядкуванні правлячої партії.

Сказане диктує необхідність нагального всеобщого вивчення історії цієї масової організації. Це рівною мірою стосується всіх напрямків її діяльності, і особливо ідеологічної, як абсолютно не притаманної профспілкам у їх класично му, а не радянському призначені. Дослідженю

даного аспекту діяльності масової організації присвячена значна кількість літератури, виданої як у радянські часи, так і на пострадянському науковому просторі [1].

Однак на сьогоднішній день практично не дослідженою залишається така специфічна ланка ідеологічної роботи профспілок, як діяльність “червоних кутків”, дослідженю якої, власне, й присвячено цю статтю. Її хронологічні межі охоплюють часи хрущовської “відлиги”.

Історія “червоних кутків” бере початок з часів становлення радянської влади. Перші з них були створені у робітничих колективах ще в 1917 р. за ініціативою партійних та профспілкових активістів підприємств Петрограда, Москви, Іванова, Самари, Катеринбурга та інших індустриальних центрів країни. Вони розташовувались безпосередньо у цехах, у них зберігалися рево-

люційні та трудові реліквії тощо. Діяли вони під час перерви та після трудових змін. Тут обговорювались найважливіші політичні події, проводилися оперативні збори партосередків та членів профспілкових організацій [2]. Участь профспілок у цьому процесі повністю відповідала ленінській вказівці про те, що профспілкові працівники повинні бути завжди в робочому середовищі, знати запити і потреби робітників, щоб вміти вчасно відчувати зміни в настрої мас, а також заслужити їхню довіру [3].

Виступаючи важливими центрами масово-політичної та інформаційно-пропагандистської роботи в перші роки радянської влади, “червоні кутки” значно втратили своє першочергове значення в роки сталінізму. У документах ВЦРПС вони лише подекуди згадувалися разом з іншими виховними закладами профспілок, як, наприклад, в “Інструкції з виборів правлінь клубів, будинків та палаців культури, рад “червоних кутків”, бібліотечних рад”, затверджений Секретаріатом ВЦРПС 21 квітня 1951 р. [4]. Той факт, що “червоним куткам” не надавалося значної уваги в ідеологічній системі сталінської моделі тоталітаризму, пояснюється, на наш погляд, специфікою функціонування останньої, коли влада покладалася більше на примус, натиск та покарання, ніж на переконання чи заохочення, хай навіть і ідеологічно заданих.

Принципові корективи вініс ХХ з'їзд КПРС, який поклав початок доби так званої “відлиги”. Це знайшло свій вияв у спробах демократизації всіх сфер суспільного життя. За цих умов змущені були змістити акценти своєї діяльності і профспілки, зосередившись на використанні свого основного методу впливу на робітничі маси – методу переконання, що об’єктивно підвищувало й роль “червоних кутків”. ХХ з'їзд КПРС визначив необхідність посилення роботи з комуністичного виховання трудящих, важлива роль у якому відводилася професійним спілкам [5]. Використовуючи можливості таких своїх культурно-освітніх закладів, як палаці та будинки культури, бібліотеки і “червоні кутки”, вони суттєво могли вплинути на умонастрої надзвичайно широкого кола людей. Так, у постанові грудневого пленуму ЦК КПРС (1957) “Про роботу професійних спілок СРСР” зазначається, що вони “повинні виховувати маси в дусі радянського патріотизму, соціалістичного інтернаціоналізму... піднімати відповідальність перед Батьківщиною за виконання виробничих пла-

нів...” [6]. Через три роки у постанові ЦК від 9 січня 1960 р. “Про завдання партійної пропаганди в сучасних умовах” робився наголос на ідеологічній функції профспілок: “Ідейно-виховна робота в нашій країні зможе набрати широкого розмаху, охопити своїм впливом кожну радянську людину тільки в тому разі, якщо ця робота займе центральне місце в діяльності профспілкових, комсомольських та інших громадських організацій...” [7].

Одночасно перед профспілками було поставлено кардинально протилежне завдання: розвивати і зміцнювати принципи профспілкової демократії, які передбачали найтісніший зв’язок профспілкових комітетів з масами [8]. На думку партійних ідеологів, саме це мало свідчити про відмову від сталінських норм функціонування цієї громадської організації.

Очевидно немає необхідності доводити, що завдання ідеологічного характеру вихолощувало ество профспілкової демократії. Жоден з профспілкових закладів не міг забезпечити виконання ідеологічної функції відвертіше за “червоні кутки”. Тут, очевидно, не можна не погодитися з одним із дослідників проблеми, який, характеризуючи діяльність цих осередків фабрично-заводського політикуму, зазначав: “Те, що вони діяли не поза виробництвом, а фактично в його процесі, надавало їх діяльності характеру надзвичайнності” [9].

Однак усупереч усім попереднім припущенням ретельний аналіз значної кількості партійно-профспілкових документів переконує нас у тому, що в перші роки хрущовської доби “червоні кутки” повною мірою не виконували покладеної на них функції. Так, на зборах активу професійних спілок Херсонської області голова місцевому Херсонського вантажного парку змушений був визнати, що колектив автопарку не має приміщення для проведення політично-масової роботи, тому робітники вимушенні проводити її прямо на подвір’ї перед автомобілем [10]. Значна частина “червоних кутків” передавалась для використання під житло. У Сталінській області, наприклад, для цих потреб у гуртожитках було зайнятто 350 “червоних кутків”, а понад тисячу, що діяли, у своїй більшості працювали незадовільно [11]. Ці заклади часто перетворювали у кімнати для проведення оперативних нарад та поточних адміністративних заходів, як, наприклад, у “червоних кутках” заводу “Дніпросталь” м. Запоріжжя [12].

Поступово такі підходи привели до скорочення чисельності червоних кутків на підприємствах та в гуртожитках й, відповідно, до послаблення ідеологічного впливу на трудящі маси. Саме тому відразу ж після ХХ з'їзду КПРС у червні 1956 року ВЦРПС на цей стан відреагувала постановою “Про завдання профспілкових організацій щодо покращення виховної та культурно-масової роботи серед трудящих”, яка зобов’язувала профспілкові організації “пократити культурно-масову роботу безпосередньо на підприємствах” та “вжити заходів щодо розширення мережі “червоних кутків”, створити їх на кожному підприємстві, будівництві, в радгоспі, МТС, у кожному великому гуртожитку” [13].

Пояснення таких рішучих вимог стосовно розширення числа цих осередків партійної пропаганди дають дослідники, які посилення ідеологічного впливу з боку партії пояснюють необхідністю утвердження нової влади. На цій обставині, зокрема, наголошує В.М.Докашенко, який стверджує, що нова команда обійняла владу у такий спосіб, який за своїм змістом мало чим відрізнявся від перевороту, тому вона потребувала підтримки широких верств населення. Без такої підтримки неможливе існування будь-якої влади, у тому числі й тоталітарної [14]. Однією з форм залучення мас до підтримки влади й були червоні кутки. Нижче наведена таблиця, яка дає можливість Пересвідчитись у досить швидких темпах зростання мережі цих профспілкових закладів [15].

Кількісні показники зростання мережі “червоних кутків”					
Роки	Кількість „кутків” (тисяч)	Темпи зростання (у %)	Роки	Кількість „кутків” (тисяч)	Темпи зростання (у %)
1957	21 147	—	1961	27 885	14,7
1958	23 019	8,1	1962	28 440	1,2
1959	23 663	2,7	1963	30 000	5,3
1960	23 757	0,4	1964	32 000	6,2

Зазначимо, що у зв’язку з тим, що сукупних даних про кількість “червоних кутків” за 1956 р. в архівних матеріалах нами не виявлено, у своєму аналізі ми відштовхувалися від даних за 1955 р., в якому їх налічувалося біля 20 000 [16]. Отже, з 1955 до 1957 року включно значного збільшення кількості цих культурно-виховних закладів не простежується. У зв’язку з цим звертають на себе увагу два кількісних стрибки: у 1958 та у 1961 рр. Стимулюючими факторами їх чисельного зростання у першому випадку став Всесоюзний огляд закладів культури профспілок [17], у другому – загальний огляд “червоних кутків”, проведений у 1962 р. На думку його організаторів, він мав “сприяти посиленню ролі “червоних кутків” у підвищенні комуністичної свідомості робітників та службовців, їх трудової та політичної активності...” [18].

У результаті огляду кількість лекцій, доповідей, бесід у “червоних кутках” було збільшено більш ніж у 1,5 раза. За матеріалами ХХІІ з’їзду КПРС, тільки в Харківській області було прочи-

тано 5670 лекцій та доповідей, якими було охоплено 268 тис. осіб. До початку огляду при “червоних кутках” нарахувалося 377,7 тисяч учасників художньої самодіяльності, а після огляду – 770,8 тисяч. Усього під час огляду по республіці було дано 102 тис. концертів, якими було охоплено 10 мільйонів глядачів [19].

Основним завданням ідеологічної роботи профспілок у цей період стало роз’яснення трудящим Програми КПРС, а також доповіді М.С.Хрущова на ХХІІ з’їзді партії [20]. Те, що партія і профспілки були зацікавлені у розширенні мережі “червоних кутків”, стає очевидним при огляді постанов ЦК КПРС даного періоду. Так, якщо в постанові від 17 грудня 1957 р. “Про роботу професійних спілок СРСР” першочергове значення надавалося клубам та бібліотекам, а “червоні кутки” відносилися до “інших культурно-просвітницьких закладів” [21], то вже в постановах “Про стан та заходи покращення масово-політичної роботи серед трудящих Сталінської області” (1959) [22], “Про чергові задачі ідеоло-

гічної роботи партії” (1963) [23] вони постають одним з рівноправних профспілкових виховних закладів та важливих центрів масово-політичної роботи.

Час від часу профспілковим керівництвом порушувалось питання про необхідність вироблення нового положення про “червоні кутки”. У 1960 р. цю думку висловив завідувач культмасового відділу Укрпрофради В.Сафонов [24]. Але розробка і прийняття зазначеного положення завершилося лише після відставки М.С.Хрущова.

В діяльності “червоних кутків” провідне місце займали лекції, бесіди, читання, доповіді, тематичні вечори, зустрічі з передовиками виробництва, робота гуртків художньої самодіяльності та діяльність агіткульбригад. В останні роки “відлиги” частішим стало виставляння стендів технічного прогресу, регулярніше стали проводитись школи передового досвіду та заняття філій університетів культури.

Поступово ідеологічний тиск з використанням “червоних кутків” наростиав. У 1959 р. постановою ЦК КПРС “Про стан та заходи щодо покращення масово-політичної роботи серед трудящих Сталінської області” профспілковим керівникам з метою покращення масово-політичної роботи серед робітників ставилося в обов’язок регулярне відвідування нічних змін [25].

Робота “кутків” повністю відповідала своєму первісному призначенню як освітнього закладу “клубного типу... де проводиться масова агітаційна та політико-освітня робота” [26]. На підтвердження наведемо лише декілька тем заходів, запланованих у роботі “червоних кутків” Кіровоградської області у 1962 році: “Нам будувати і жити при комунізмі”, “Програма партії – дорога до щастя”, “Сонце комунізму вже зійшло” [27]. На жаль, всього цього “не помітила” місія міжнародного бюро праці, яка відвідувала Радянський Союз у 1960 році і назвала цей осередок профспілкової культури “кімнатою відпочинку”, де “трудящі можуть випiti чаю, почитати газети, провести невеликі збори чи організовувати власну виставку художніх творів” [28].

Таким чином, за свою сутністю “червоні кутки” були своєрідними філіями партійних кабінетів, які працювали на громадських засадах та виконували, в основному, ті ж завдання, що і клуби та бібліотеки, але на відміну від останніх робітники в них бували щодня, а витрати на створення та організацію їх роботи були значно

менші, ніж на клуб чи бібліотеку, що давало можливість щоденно впливати на свідомість робітників.

І все ж таки кошти ці мали бути чималими, бо обладнання “червоного кутка” передбачало наявність пристосованого приміщення, переконливо наочної агітації, свіжої преси та політичної літератури, музичних інструментів та настільних ігор [29]. Витрати на утримання “кутків” здійснювалися за рахунок профспілкового бюджету, який формувався переважно за рахунок пересічного громадянина. Отже, останній був змушений своїми профвнесками сплачувати пропаганду державної ідеології та поглинати її у свій позаробочий час. Так, під час Всесоюзного огляду профспілкових закладів 1960 р. зазначалося, що більше 30 000 голів рад “червоних кутків” у республіці працювали на “добровільних засадах” [30], так само рекомендувалося організовувати і роботу бібліотек-пересувок, які діяли при “червоних кутках” [31].

Ради “червоних кутків” хоча й обиралися на зборах чи конференціях підприємства або цеху відкритим голосуванням [32], що зберігало його зовнішню демократичність, але нічого спільногого з реальним керівництвом не мали, бо знаходились у підпорядкуванні профспілкових комітетів та їх культкомісій, які знаходились під прямим контролем парткомів.

У “Положенні про комісію з культурно-масової роботи фабричного, заводського, місцевого (цехового) комітету”, яким профспілкові культкомісії керувалися у своїй роботі аж до 1964 р., говорилося про те, що саме культкомісія разом з адміністрацією приймала рішення про створення “червоного кутка” на підприємстві чи в гуртожитку. Нею ж організовувались лекції, доповіді, бесіди; влаштовувалися концерти та вечори; створювалися різні гуртки, в тому числі й художньої самодіяльності, контролювався їх репертуар. На громадських засадах підбирається актив керівників для гуртків. Культкомісія складала і щомісячний план роботи в “червоному кутку” [33]. Члени ради “червоного кутка” виступали не більше, ніж безпосередніми виконавцями запланованих нею заходів. Їм доручалося розповсюджувати політичні та наукові знання, вести виробничо-технічну пропаганду й організовувати відпочинок робітників [34] у руслі визначених парткомами завдань.

Зазначимо, що робітники ніколи не були в захопленні від програм, які в них проводились.

Численні факти свідчать про їх використання робітниками не за призначенням або ж перетворення їх у місця, де щодня в обідню перерву любителі доміно “забивали козла” [35]. Ці факти визнавались партійним і профспілковим керівництвом, хоч і пояснювало їх переважно недоосвіченістю організаторів та відірваністю тематики і змісту заходів від життя, потреб та інтересів трудящих [36].

Отже, у функціонуванні “червоних кутків” за доби хрущовської “відлиги” можна простежити дві тенденції. З одного боку, партія постійно інспірувала кількісне зростання цих профспілкових закладів як засіб пропаганди ідей “відлиги”, водночас намагаючись максимально підвищити

Література

1. ХХ съезд КПСС и его исторические реальности / Ин -т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС; Под общ. ред. В.В.Журавлева. – М.: Политиздат, 1991; Докашенко В.М. Профспілки і тоталітаризм: інозем та реалії 70-х – 80-х років. – Донецьк: Вид-во Донецького держ. ун-ту, 1999; Баран В.К. Україна після Сталіна: нарис історії 1953 – 1985 рр. – Львів, 1992; Україна: друга половина ХХ століття: Нариси історії / П.П.Панченко, М.Р.Площ, Л.А.Шевченко та ін. – К.: Либідь, 1997 та ін.
2. Заикин В.В. Культурно-воспитательная работа профкома. – М.: Профиздат, 1985. – С. 45.
3. Дів. Ленин В.И. Ещё раз о профсоюзах, о текущем моменте и об ошибках т.г. Троцкого и Бухарина // Полн. собр. соч. – М.: Политиздат, 1974. – Т. 42. – С. 278-285.
4. Инструкция по выборам правлений клубов, домов и дворцов культуры, советов красных уголков, библиотечных советов. Утвержден Секретариатом ВЦСПС 21 апреля 1951 г. // Справочник профсоюзного работника. – М.: Профиздат, 1955. – С. 522.
5. О задачах профсоюзных организаций по улучшению воспитательной и культурно-массовой работы среди трудящихся: Постановление V пленума ВЦСПС 29 июня 1956 г. // Справочник профсоюзного работника. – М.: Профиздат, 1956. – С. 534.
6. О работе профессиональных союзов СССР. Постановление Пленума ЦК КПСС 16-17 декабря 1957 г. // Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (далі – КПСС в резолюциях...). – М.: Политиздат, 1971. – Т. 7. – С. 310.
7. О задачах партийной пропаганды в современных условиях. Постановление ЦК КПСС 9 января 1960 г. // Там само. – С. 47-48.
8. Работа профсоюзного актива на предприятиях. – М.: Профиздат, 1959. – С. 16.
9. Докашенко В.М. Вказ. пр. – С. 192.
10. Центральный державный архив громадских об'єднань України, ф. 1, оп. 31, ч. 1, спр. 330, арк. 126.
11. Республикансое совещание-семинар работников культурно-просветительных учреждений профсоюза рабочих угольной промышленности Украины (По обмену опытом клубной работы 13-17 ноября 1956 г.) Стенографический отчет. – Сталин: Донбасс, 1957. – С. 27.
12. Центральный державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВОВУ України), ф. 2506, оп. 8, спр. 1132, арк. 46.
13. О задачах профсоюзных организаций по улучшению воспитательной и культурно-массовой работы среди трудящихся: Постановление V пленума ВЦСПС 29 июня 1956 г. // Справочник профсоюзного работника. – М.: Профиздат, 1956. – С. 540-541.
14. Адміністративний ресурс “відлиги” (Мета та засоби використання) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – Вип. 5. – К.: Інститут історії України, 2002. – С. 211.
15. Складено за даними: ЦДАВОВУУ, ф. 2506, оп. 8, спр. 1242, арк. 7; спр. 1726, арк. 4; спр. 2254, арк. 96; спр. 2674, арк. 89; спр. 3057, арк. 12; спр. 3506, арк. 17; спр. 3883, арк. 4; спр. 4652, арк. 58.
16. ЦДАВОВУ України, ф. 2605, оп. 8, спр. 1132, арк. 15.
17. Там само, спр. 1547, арк. 2.
18. Там само, спр. 3506, арк. 2.
19. Там само, арк. 17-20.
20. Там само, арк. 1.
21. О работе профессиональных союзов СССР. Постановление Пленума ЦК КПСС, принятное 17 декабря 1957 г. // Справочник профсоюзного работника. – М.: Профиздат, 1957. – С. 11-12.
22. О состоянии и мерах улучшения массово-политической работы среди трудящихся Стalinской области. Постановление ЦК КПСС, принятное 11 марта 1959 г. // КПСС в резолюциях... – М.: Политиздат, 1971. – Т. 7. – С. 516.
23. Об очередных задачах идеологической работы партии. Постановление Пленума ЦК КПСС, принятное 18-21 июня 1963 г. // Там само. – С. 445.
24. ЦДАВОВУУ, ф. 2605, оп. 8, спр. 2674, арк. 90.
25. О состоянии и мерах улучшения массово-политической работы среди трудящихся Стalinской области. Постановление ЦК КПСС, принятное 11 марта 1959 г. // КПСС в резолюциях... – М.: Политиздат, 1971. – Т. 7. – С. 516.
26. Українська Радянська Енциклопедія. – К.: Вид-во УРЕ, 1964. – Т. 16. – С. 105.
27. ЦДАВОВУУ, ф. 2605, оп. 8, спр. 3506, арк. 19.
28. Положение профсоюзов в СССР: Доклад миссии международного бюро труда. – Женева, 1960. – С. 153.
29. ЦДАВОВУ України, ф. 2605, оп. 8, спр. 1547, арк. 3.
30. Там само, спр. 3057, арк. 18.
31. Там само, спр. 2674, арк. 90.
32. Работа профсоюзного актива на предприятиях. – М.: Профиздат, 1959. – С. 233.
33. Положение о комиссии по культурно-массовой работе фабричного, заводского, местного (чехового) комитета. Утверждено Президиумом ВЦСПС 8 февраля 1951 г. // Справочник профсоюзного работника. – М.: Профиздат, 1959. – С. 543-544.
34. Работа профсоюзного актива на предприятиях. – М.: Профиздат, 1959. – С. 233.
35. Емельянов Б. Работа культактива. – М.: Профиздат, 1962. – С. 29.
36. ЦДАВОВУ України, ф. 2605, оп. 8, спр. 3883, арк. 7.

ефективність їх роботи. Та, з іншого боку, при стрімкому кількісному збільшенні “червоних кутків” відбувалося їх об'єктивне якісне, змістовне збідніння. Вони не виконували повною мірою того ідеологічного навантаження, яке на них покладала держава, та не вигравдовували тих сподівань, яких можна було б очікувати при такому інтенсивному насадженні такої форми ідеологічної дії. Напевно, пов'язати це можна з тим, що вони не були природним осередком культури у пропаганді загальнолюдських цінностей, а виступали в ролі надзвичайного закладу ідеологічного впливу, відтворюючи інтереси певної політичної групи осіб.

Надійшла до редколегії 08.12.2003 р.